

*Степан Йосипович Лісецький,
кандидат мистецтвознавства*

ІНТЕРПРЕТАЦІЯ УКРАЇНСЬКИХ КЛАСИЧНИХ РОМАНСІВ НАРОДНИМ АРТИСТОМ УКРАЇНИ Ф. МУСТАФАЄВИМ

У даній статті досліджуються виконавські інтерпретації досить великої кількості українських класичних романсів другої половини ХІХ – початку ХХ століття, зроблені широко відомим співаком Ф. Мустафаєвим. Новим тут є те, що половина озвучених творів даються в супроводі Національного академічного оркестру народних інструментів України під керуванням В. Гуцала – лауреата Державної премії імені Т.Г. Шевченка (автором оркестрової партитури романсів є В. Гуцал). Інтерпретації Ф. Мустафаєва – художньо-досконалі, значною мірою нові й мистецьки переконливі. Важливо те, що співак вільно застосовує різні манери співу, виходячи із змісту і стилю музичного твору. Виконані Ф. Мустафаєвим романси та пісні суттєво збагатили українську музичну вокальну культуру.

Ключові слова: виконавська інтерпретація, романс, дума, кобзарська манера.

*Степан Йосифович Лисецкий,
кандидат искусствоведения*

ІНТЕРПРЕТАЦІЯ УКРАИНСКИХ КЛАССИЧЕСКИХ РОМАНСОВ НАРОДНЫМ АРТИСТОМ УКРАИНЫ Ф. МУСТАФАЕВЫМ

В данной статье исследуются исполнительские интерпретации достаточно большого количества украинских классических романсов второй половины ХІХ – начала ХХ века, сделанные широко известным певцом Ф. Мустафаевым. Новым здесь является то, что половина озвученных произведений даются в сопровождении Национального академического оркестра народных инструментов Украины под управлением В. Гуцало – лауреата Государственной премии имени Т.Г. Шевченко (автором оркестровой партитуры романсов является В. Гуцал). Интерпретации Ф. Мустафаева – художественно совершенные, в значительной степени новые и искусно убедительны. Важно то, что певец свободно применяет разные манеры пения, исходя из содержания и стиля музыкального произведения. Выполненные Ф. Мустафаевым романсы и песни существенно обогатили украинскую музыкальную вокальную культуру.

Ключевые слова: исполнительская интерпретация, романс, дума, кобзарская манера.

*Stepan Josipovich Lisetskyy,
candidate of Art*

INTERPRETATION UKRAINIAN CLASSICAL ROMANCES PEOPLE'S ARTIST OF UKRAINE F. MUSTAFAYEVA

The article researches performance interpretations of quite a number of Ukrainian classic romances of the mid-to-late 19 century and the beginning of 20 century. The research has been carried out by a famous singer F. Mustafayev. The novelty consists in the fact that half of the works performed have been represented to the accompaniment of Ukraine's National Academic Folk Orchestra under the direction of V. Gutsal, Shevchenko's State Prize Laureate. V. Hutsal is the author of romances orchestral score. F. Mustafayev's interpretations are artistically perfect, new to a certain extend and artistically convincing. It is important that the singer uses various styles of singing freely on the basis of the content and style of a musical composition. The works performed by F. Mustafayev have significantly enriched the Ukrainian music vocal culture.

Key words: a performance interpretation, a romance, a дума (thought), a kobzar's manner.

В основу цього наукового спостереження покладено, передусім, альбом з двох компакт-дисків, на яких записано 26 музичних творів на слова Т. Шевченка. Це – романси М. Лисенка, К. Стеценка, Я. Степового та інших композиторів, а також ряд пісень на слова Великого Кобзаря, що стали народними. Половину творів співак Ф. Мустафаєв виконує у супроводі Національного оркестру народних інструментів України під керуванням народного артиста України Віктора Гуцала, другу половину – у супроводі фортепіано (піаністка Євгенія Лисогор). Записані тут солоспіви є досить вагомим вкладом в українську музично-виконавську культуру (12 романсів М. Лисенка, по два твори К. Стеценка і Я. Степового, по одному твору С. Воробкевича, В. Підгорецького, В. Заремби, Я. Сичова, К. Вільбоа, а також шість українських народних пісень).

Ключ до інтерпретації Фемія Мансуровича Мустафаєва треба шукати в образному змісті творів, що виконуються, в їх ідейному спрямуванні. Відбір музики для запису здійснювався за принципом образно-емоційного контрасту та виходячи із різноманітності тематики. Отже, вихідною точкою для формування програми стали тема, образ, ідея. З метою концентрації уваги на виконавських проблемах співака, згрупуємо виконувані твори за їх подібністю. До першої групи віднесемо романси українських композиторів на історичну тематику, – «Гетьмани, гетьмани», «Ой чого ти почорніло, зеленее поле», дума «У неділю вранці- рано», «У тієї Катерини», народна пісня «Бандуристе, орле сизий» та інші. М. Лисенко у другій половині ХІХ століття, використовуючи поезію Великого Кобзаря, прагнув творити музику, яка б висвітлювала героїчне минуле України, героїку козаччини, яскраві події часів ХVІ – ХVІІІ століть.

Композитор, широко вивчаючи європейську музику ХІХ століття, активно працював над знайденням для себе свого, українського кола образів, власного музичного стилю з яскравим національним забарвленням. Творчо розв'язати цю проблему було не просто, до того ж з'явилися і політичні перешкоди: Валуйський указ 1864 року про заборону української мови та Емський указ 1876 року, підписаний царем Олександром ІІ, яким заборонялося розмовляти і друкувати книги, ставити театральні вистави українською мовою. Втім робота йшла, М. Лисенко працює над романсами, у яких відображалася історія України, героїка минулих століть (до цього зобов'язував приклад Т. Шевченка). Отже, звернення до героїчних сторінок історії, до конкретних подій минулих літ був на часі.

Співак Ф. Мустафаєв виконує на компакт-дисках кілька романсів на історичну тематику. У своєму підході до їх виконання він зробив правильний вибір: він не шукає чогось незвіданого, а звертається до тих джерел, до яких зверталися і поет, і композитор, до фольклору, зокрема до кобзарського виконавського мистецтва. Кобзарська манера співу властива не тільки думі «У неділеньку, у святую», але майже усім іншим романсам М. Лисенка на історичну тематику та солоспіву «Ой три шляхи» Я. Степового тощо.

Романс «Гетьмани, гетьмати» поставимо на чільне місце. Вокаліст тут творить образ величного й незборимого козацького війська. Співакові, оркестру треба було відтворити щось неосяжне, нездоланне, непереможене. Голос артиста сповнений сили й героїки, піднесеності й пафосу. Оркестрова партія не тільки суттєво побільшує силу звучання співака, а й вносить специфічні

темброві барви (звучить козацька труба, тулумбаси, бандурні перебори, специфічні звуки кобзи тощо). Героїчні образи настільки переконливі, що слово «минулося», яке звучить як холодний дощ у літню пору, не ліквідує намальованої у романсі картини величного війська. Твір «Гетьмани, гетьмани» Лисенка виконано переконливо, навіть вражаюче.

У романсі «Ой чого ти почорніло, зеленє поле» відтворена виконавцями інша картина. І поет, і композитор засобами слова та музики прагнули створити образ смутку, гіркого докору. Образ сповнений болу, гіркоти від невдачі, від нещасливо складеної ситуації. Цей твір можна назвати «Мертве поле»: у битві полягло багато козаків, все поле на чотири милі довкола містечка Берестечка вкрито трупами. У мелодії романсу є багато інтонацій, споріднених з думами. Головне, що соліст їх точно проспівує: інтонує кожний мелодичний зворот, ритмічну фігуру; важливо те, що академічний співак природно перейшов у народно-кобзарську манеру співу. Артист Ф. Мустафаєв дотримується повноти звучання, не використовуючи речитацію-говірку. Остання побудова твору «не вернетесь на волю» сповнена гіркоти, смутку, але в кульмінаційних точках знову з'являється драматизм, близький кобзарському співу.

Романс «У тієї Катерини» М. Лисенка має інше змістове наповнення. За музичною мовою – мелодією, гармонією, фактурою, ритмікою тощо – твір цілком можна віднести до групи романсів на історичну тематику, але в сюжеті переважає морально-етичне підґрунтя. В думках XVIII століття такі теми підіймалися досить часто. Згадаймо думу «Про брата і сестру», в якій йдеться про багатого брата і бідну сестру – вдову з багатьма дітьми; думу про бідну матір і багатих синів, які цураються рідної неньки. У романсі Лисенка – Шевченка розкрита моральна проблема – багата дівчина Катерина наймає трьох козаків, щоб вони розшукали у турецькій неволі її «брата». Сюжет розгортається за баладними жанровими особливостями. Катерина вдалася до хитроців: вона не каже правду славним запорожцям. Кожний з трьох козаків взявся виконати бажання дівчини, двоє з них загинули, але третій виконав її бажання. Обман розкрила сама Катерина, за що поплатилася життям. Баладна манера співу (дещо віддалена від кобзарської) має свої особливі риси – це своєрідний музичний речитатив, він по-народному простий, але не зводиться ні до оперного, ні до кобзарського. Подібний речитатив маємо в опері «Тарас Бульба» (аріозо Насті з другої дії, речитатив Остапа перед арією з п'ятої дії тощо).

Дума «У неділю вранці-рано» взята із поеми «Невольник» Т. Шевченка. Складається враження, що поет спочатку почув думу, а потім створив поему. М. Лисенко написав музику до цієї поезії, наслідуючи кобзарські зразки. Співак у цьому творі показав вміння відтворювати манеру бандуристів, які досконало володіють цим жанром. Ф. Мустафаєв точно інтонує кожну ноту, ритмічний малюнок, кожну фразу. Строфічно-варіантна будова думи сприяє цілності твору, М. Лисенко використав текст думи повністю, вона завершується трагічною кульмінацією: Степан тікає з полону, його турки ловлять, прив'язують до стовпа і виколують очі. Але в такому стані Степан повертається у рідні краї і зустрічається із своєю нареченою та її батьком, які просять Степана-інваліда залишитися з ними. В думі, як фрагменті поеми, зміст трагічний, у поемі – кінець щасливий: Степан одружується з Яриною, а батько радіє, що коло нього бігає онук.

Два романси Я. Степового тракуються в драматичному тоні. «Із-за гаю сонце сходить» – похмура, стримано-важка баладна оповідь з трагічним кінцем, вона місцями нагадує траурний марш. Голос вокаліста звучить в темних тонах, а оркестрова партія надає ще більшого жалю та болю. Трагедія цілої родини розкрита у романсі «Ой три шляхи широкії». Цей твір відрізняється від попереднього більш спокійним тоном розповіді. Початок романсу звучить у лірико-епічному ключі, навіть деякі інтонації нагадують спів бандуриста, але далі ситуація загострюється: переживання матері, сестри, дружини і нареченої досягають «точки кипіння» – постійно плаче стара мати, невістка з дітьми живе у нетоплені хаті, сестра йде шукати братів на чужині, а молоду дівчину кладуть у домовину. Все це до болю зворушливо передає Ф. Мустафаєв своїм голосом, сповненим жалю. Емоційно-хвилюючу мелодію вокаліста суттєво посилює партія оркестру: тут ще більш вагомо і трагічно передано зміст слів: «Шляхи, якими пішли три брати, терном заростають». Обидва твори Я. Степового, написані молодим 22 річним композитором на початку ХХ століття, у нинішньому виконанні справляють сильне враження. Ф. Мустафаєв у трактуванні цих творів, не заперечуючи виконавських традицій, які усталилися в українській практиці, надає їм нових відтінків і прагне до вияву власної виконавської версії.

Відомо, що поезія Т. Шевченка «Од села до села» стала народною піснею. Її обробку для голосу з фортепіано зробив український композитор Ю. Мейтус. Керівник Оркестру народних інструментів України В. Гуцал створив майстерну оркестровку цієї пісні, яка фактично перетворилася у вокально-інструментальну народно-танцювальну сцену. Твір починається яскравим вступом у помірному темпі. Виконавський ефект цього романсу – передусім, у вдало витриманому темповому прискоренні. Поступово пісня переростає в танець. Оркестрова партія твору «Од села до села», що сповнений веселощів і щирого запалу, якнайкраще коментує спів артиста. Ф. Мустафаєв виконує пісню у фольклорній манері, головним для нього є відтворення народного духу пісні.

Романси просвітлено-ліричного змісту, зокрема такі, як «Садок вишневий коло хати», «Сонце заходить, гори чорніють», «У гаю, гаю вітру немає» та інші, потребують одного виконавського трактування та манери співу, а твори лірико-драматичного чи лірико-психологічного плану вимагають від виконавця дещо іншого підходу.

Яскраво, лірично, ніжно співає Фемій Мустафаєв романс М. Лисенка «Садок вишневий коло хати». Згадується мені виконання цього твору співачкою Діаною Петриненко – колоратурне сопрано (це було кілька десятків років тому). Я з хвилюванням очікував – як буде виконано цей ліричний романс баритоном? Хочу відзначити, що Фемій Мансурович знайшов такі темброві барви, що і в баритональній версії твір звучить художньо досконало: образний зміст відповідний і поетичному, і музичному оригіналу. Картина літнього українського вечора та інші складові цього ліричного твору «прочитані» виконавцями – солістом і піаністкою – відповідно до задуму композитора.

Просвітлено-легко, ніжно-лірично звучить спів Ф. Мустафаєва у супроводі оркестру в серенаді Яреми «У гаю, гаю вітру немає», романс сповнений весняного томління, вечірньої знемоги. Голос соліста пройнятий м'якістю тембральних барв, щирістю ліричних почуттів. Серенада Яреми вміщена на компакт-диску другим номером, після романсу «Гетьмани, гетьмани» і перед

романсом «Ой чого ти почорніло, зеленєє поле», тобто серенада вносить яскравий образний контраст у таку послідовність творів. Пісню «Думи мої», якою завершується перший компакт-диск, що виконується у супроводі оркестру, з одного боку, можна було б назвати ліричною, з іншого боку, вона стала своєрідним гімном завдяки її віщим словам і задушевній мелодії (а також своєрідному «хоровому» звучанню, що відтворюється оркестром). Тому тут лірико-суб'єктивне і об'єктивно-величне злилися воедино. Отже, у виконанні Ф. Мустафаєва відчутна і тепла лірика, і урочисте піднесення (цей твір співають на сьогодні за вже сформованою традицією). Виконавці прагнуть донести до слухача ці щирі Шевченкові слова про свої вірші, які стали для поета рідними дітьми. Автор відсилає свої твори до дому, на Україну, сподіваючись, що Україна пригорне їх. Ф. Мустафаєв так лірично співає цю пісню, що слухаєш її і не наслухаєшся. Слова пісні й щира мелодія у ніжному оркестровому супроводі набуває неповторного враження.

Для переконливого трактування романсу М. Лисенка «Чого мені тяжко» потрібний романтичний пафос, глибина ліричних, лірично-мінливих, суб'єктивних емоцій. Народний артист України Ф. Мустафаєв знаходить тонкі емоційні барви для відтворення поетичних відтінків цього Тарасового вірша, що його композитор потрактував у лірико-психологічному ключі. Соліст і піаністка тут діють в синхронній взаємодії до найдрібніших деталей: кожна інтонація вокаліста і кожний елемент озвученої піаністкою фактури доповнюють один одного. Наприклад, сам початок: арпеджовані акорди і пасажі, що чергуються між собою, готують емоційний «фон» для вступу вокаліста. Соліст виконує короткі мелодичні фрази, ніби проспівуючи їх для себе. Перша кульмінація викладена у запитанні: «Чого ти бажаєш? Що тебе болить?» У другій половині романсу співак досягає лірико-драматичної та лірико-психологічної кульмінації на словах: «Закрий, серце, очі, закрий». Твір у версії Ф. Мустафаєва виконано з відповідними емоційними нюансами, з яскравими кульмінаціями, з психологічним заглибленням у складну ситуацію.

Окрему групу романсів М. Лисенка на вірші Т. Шевченка творять такі три солоспіви: «Доля», «Учітеся, брати мої», «Мені однаково». Їх об'єднують не тільки близькість тематична, а й музично-стилістична та композиційна. Тут поет говорить про себе («Доля»), звертається до своїх сучасників («Учітеся, брати мої») і висловлює своє ставлення до майбутнього України («Мені однаково»), тобто в центрі уваги: поет і ситуації, які складаються довколо нього. Лисенко трактує ці солоспіви як монологи, що переплітаються з сценами-діалогами, причому поет і композитор викладають їх як розмову поета з своєю долею, звернення поета до своїх сучасників та суперечку поета-патріота з байдужими, непатріотичними земляками.

Вірш «Доля» пройнятий сердечною розмовою поета зі своєю долею. В поетових рядках: перед нами стисло пробігає Шевченкове дитинство, юність, зрілість, в останній період свого життя поет розуміє непрості суспільні процеси. У музиці М. Лисенко прагне відтворити цю довірливу, сердечну розмову музичними засобами. Виконавець знаходить виразний, щирий тон для ведення розмови такого плану. Лисенко – романтик, він трактує романс як ліричну сповідь, як форму подачі важливих думок, що є художньою нормою для ХІХ століття.

У виконанні Ф. Мустафаєва перша музична побудова – це розмова спокійна. У середньому розділі форми романсу «Доля» музика стає пульсуючою, схвильованою, але раптом її обриває реальний докір: «Які з нас люди?» Це запитання є реалістичним, життєвим, але продовження цієї думки чи її поглиблення не настає. В музиці відбувається повернення до початкового емоційного стану, співак відтворює в репризі початкову тему романсу: «Ми не лукавили з тобою, ми просто йшли; у нас нема зерна неправди за собою». Зараз у репризі ця тема трохи змінена й дещо оновлена, але вона повертає слухача до початкового оповідного настрою. За цим дається висновок (поет говорить до Долі): «Ходімо даліше, даліше слава, а слава заповідь моя». Це утвердження головної думки – впевненість у вірності обраного шляху поетом, композитором і виконавцем.

Романс «Учітеся, брати мої» також монологічний у своєму викладі. Його перша половина – поради поета-пророка молодим українцям. Т. Шевченко закликає молодь учитися за повною тогочасною європейською програмою. Голос Ф. Мустафаєва звучить повнозвучно, переконливо, заклично. Коли йдеться про «своє», то мелодія співака набуває схвильованості й перестороги: «Бо хто матір забуває, того Бог карає». Друга половина романсу, що починається словами: «Обніміте ж, брати мої, найменшого брата», йдеться про волю, про вільних дітей і вільних батьків. Поет вірить, що забудеться срамотна давня година – принизлива кріпаччина. І знову могутньо й переконливо лунає голос виконавця Ф. Мустафаєва: «Обніміться, брати мої, молю вас, благаю». Цією заклично-ораторською фразою, що є кульмінаційною, і завершується цей яскравий романс «Учітеся, брати мої».

Третій романс із групи «Поет і обставини» – «Мені однаково». У творі йдеться про долю України, про її майбутнє. З одного боку, поет каже, що не так важливо для окремої людини-українця, де він буде жити – у рідній землі чи в іншому місці, але кожна людина мусить турбуватися про рідну землю, про свій народ, про Батьківщину. У цьому романсі застосовано дещо інший композиційний принцип, ніж у двох попередніх. М. Лисенко підкреслює дві тези: байдужість (формальна) і щире зацікавлення, вияв патріотичного почуття щодо майбутнього України. З цією метою композитор створив дві музичні теми: одна стримано-оповідна, дещо відсторонена, байдужа, і друга – експресивна, пройнята живою інтонацією, хвилюванням, глибокою зацікавленістю, бо слова поета: «Та неоднаково мені, як Україну злії люди присплять, лукавії, і в огні її, окраденую, збудять... Ох! Ох, неоднаково мені» інакше сприймати не можна як вияв глибокої зацікавленості й патріотичного пориву.

Якщо першу музичну тему Ф. Мустафаєв виконує спокійно й врівноважено, то другу – експресивно й поривчасто. Саме в другій темі виконавці – вокаліст і піаністка – підкреслюють багато цікавого в мелодії, в гармонії (зміни тональностей, інтонаційно загострені інтонації та дисонантні гармонії) та у збагаченій фактурі. Виконавці є на висоті розуміння слова і музики. Романс М. Лисенка «Мені однаково» справляє художньо-переконливе враження, цей твір завжди – в минулому і зараз – користувався незмінним успіхом у слухачів, викликав піднесення у кожного українця. Його переконливо співає Ф. Мустафаєв (однотумцем соліста є піаністка Євгенія Лисогор).

На двох компакт-дисках «Гарас Шевченко. Солоспівни» є ще цілий ряд творів, про які також варто говорити (втім рамки статті обмежують нас), скажемо про них хоча б коротко. Дума «Ой волохи, волохи» взята із музики К. Стеценка до інсценізації поеми «Гайдамаки». Оскільки композитор дає тут синтез думи і пісні, вокаліст його так і трактує, твір звучить у героїчних тонах, його відносимо до історичної тематики. Близьким до нього є народна пісня на слова Т. Шевченка «Бандуристе, орле сизий», що її Ф. Мустафаєва виконує широко, по-пісенному розлого, велично (твір також відносимо до історичної тематики).

Романс М. Лисенка «Огні горять» – своєрідна жанрова замальовка, тут зіставляється святкова весела картина побуту і сумний настрій літературного героя. Композитор творить веселу танцювальну сцену – звучить полонез у мажорній тональності, а потім ця сама музика звучить у мінорі пригнічено – стан героя сумний. Завершується другий компакт-диск українською народною піснею на слова Т. Шевченка «Заповіт». Вона вже давно стала піснею шани народу до свого поета. Ф. Мустафаєв її співає в ключі широко розспіваної фольклорної пісні.

А зараз спробуємо підвести підсумки щодо виконавських інтерпретацій народного артиста України Ф. Мустафаєва романсів українських композиторів-класиків та народних пісень на слова Т. Шевченка:

1) виконавець взяв досить велике коло романсів українських композиторів-класиків (18 композицій, деякі з них понад століття не виконувалися з політичних міркувань, наприклад «Гетьмани, гетьмани»);

2) твори на історичну тематику інтерпретуються в героїчному ключі – піднесено, велично;

3) думи, а також романси, близькі до дум, виконуються в манері народних співців-кобзарів; тут також представлена баладна манера співу;

4) народні пісні на слова Т. Шевченка трактуються співаком у супроводі оркестру (чи фортепіано) у фольклорній манері;

5) у народно-танцювальній манері соліст виконує народну пісню на слова поета «Од села до села»;

6) ряд романсів М. Лисенка, К. Стеценка, Я. Степового витримуються у річищі загальноєвропейської романсової тенденції, такі твори, як «Із-за гаю сонце сходить» Степового, «Чого мені тяжко», «Мені однаково», «Садок вишневий коло хати» Лисенка, «Сонце заходить, гори чорніють» Стеценка вимагають академічної манери співу, тому співак Ф. Мустафаєв легко і без проблем переходить з однієї манери співу на іншу;

7) для виконавця головним є не його усталена, звична академічна манера співу, а бажання вникнути в поетичний і музичний образи й адекватно (до ідейно-художньої позиції поета і композитора) відтворити їх;

8) новим є те, що 13 творів соліст співає з супроводом Оркестру народних інструментів України (цікавими й високохудожніми є оркестрові партитури романсів зроблені В. Гуцалом). Це надало романсам нових тембральних барв.

Ми вважаємо, що рівень виконаних Ф. Мустафаєвим на компакт-дисках творів у супроводі Національного академічного народного оркестру України під керівництвом народного артиста України Віктора Гуцала, дуже високий. Ми вказували також на те, що цілий ряд романсів, які звучали у супроводі фортепіано (піаністка Євгенія Лисогор), виконані художньо досконало. Ф. Мустафаєв зробив вагомий вклад в українську виконавську культуру, записавши велику кількість українських класичних романсів і українських народних пісень на слова Т. Шевченка.